

PRESENTACIO

Dos anys després d'haver publicat el volum miscel·lani «Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval», gràcies a l'Ajut a la Investigació atorgat pel Rectorat de la Universitat de Barcelona els anys 1985 i 1986 és possible d'imprimir ara el tercer volum de la sèrie d'Annexos d'Arqueologia Medieval de la revista «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia» que edita el Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la nostra Universitat.

Aquest «Annex 3», que teniu a les mans, restava destinat a contenir una sèrie d'estudis dedicats al tema «Fortificacions i llocs d'habitat de la Catalunya Medieval» i, amb aquest títol, fou anunciat al publicar el 1984 el volum anterior. Però, en avançar la investigació, veurem que les fortificacions i els llocs d'habitat constitueixen dos temes diferents i prou amplis per a constituir volums separats. El tema de l'habitatge requeria més temps i una diversificació d'esforços. Cap dels dos vilatges dels segles XI al XIII que el Departament d'Història Medieval té en curs d'excavació: el de l'Esquerda, a la comarca d'Osona, dirigit per la doctora Immaculada Ollich, o bé el de Sant Miquel de la Vall, al Pallars Jussà, a càrrec del doctor Ignacio Padilla des del 1982, poden considerar-se «acabats» per a proporcionar una visió de conjunt més o menys definitiva, tota vegada que cada nova campanya que s'hi realitza proporciona elements nous i desconeguts. Tampoc l'excavació del Mas B de Vilosiu, a l'Alt Berguedà, que realitzen Jordi de Bolòs i Assumpta Serra, restava encara enllestida quan hom projectà aquest volum. Altres estacions en curs d'estudi requereixen també més temps, com els treballs que es realitzen a les ciutats de Barcelona, Girona, Lleida, Tortosa o Vic. El poblament agrupat o dispers de les nostres contrades requereix treball i reflexió.

Per això hem decidit de canviar un xic el títol d'aquest volum i dedicar-lo a «Castells, guaites, torres i forteses de la Catalunya Medieval», limitant el tema a les fortificacions. Es cert que tampoc, fins ara, s'ha excavat sencer cap castell català i que els treballs que es realitzen a les guaites i torres potser no poden considerar-se definitius. En som conscients. Però voldriem encaminar les investigacions de les forteses, en general més limitades i per tant més senzilles, a aquells aspectes que

considerem més interessants en aquests moments, donada la situació de l'Arqueologia Medieval en la qual molts esforços són pioners i la febre de les «intervencions» pot eliminar de forma irreparable molts vestigis importants.

I voldriem remarcar, una vegada més, que per a l'anàlisi arqueològica d'aquest tipus d'estacions hom disposa d'una base bibliogràfica i documental seriosa, la consulta prèvia de la qual pot facilitar molts treballs arqueològics. Ens referim, per exemple, a les obres dedicades als castells catalans en general, publicades per Lluís Monreal i Martí de Riquer, amb descripcions pormenoritzades de les fortaleses, i de Pere Català Roca i un bon equip de col·laboradors, que portaren a bon fi una àmplia recopilació del material bibliogràfic i documental. Les fitxes d'ambdues i d'altres obres resten incloses a la bibliografia que clou aquest volum, preparada per Víctor Gómez. No s'ha tractat d'esgotar, en cap d'aquests exemples, les possibilitats de l'estudi històric de castells i fortaleses concrets, sino de fer un estat de la qüestió de les runes perceptibles i dels documents assequibles. Però un camí traçat facilita la recerca posterior. I aquesta recerca és prèvia a qualsevol treball arqueològic o arquitectònic que hom hi vulgui realitzar.

Com que ja al Congrés de Girona del gener del 1985, dedicat a la formació i expansió del feudalisme català, traçarem les línies generals d'una possible i desitjable planificació de la investigació arqueològica dels castells, i al Congreso de Huesca —Primer Congreso de Arqueología Medieval Española— del mateix any, insistirem sobre les línies generals d'una planificació de l'arqueologia medieval, en traçar el balanç dels darrers deu anys d'activitats, no ens cal ara repetir-nos. Farem, en aquest sentit, des del nou Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, i de l'Institut d'Estudis de la Cultura Medieval, de la mateixa Universitat, un esboç dels possibles treballs a realitzar, d'acord amb les necessitats i les possibilitats de l'arqueologia medieval catalana, i confiem que altres institucions hi posin també llurs esforços per a coordinar una planificació adequada abans de que sigui massa tard.

Mentre, amb aquest volum, com ferem en els dos anteriors, tan sols pretenem facilitar les primeres passes. Per això el volum s'inicia amb un treball de Manuel Riu i Jordi Bolòs titulat «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals», que sols pretén ésser indicatiu, com ho eren els que varem incloure als volums dedicats a les necròpolis i la ceràmica popular. En aquest cas, el ràpid desenvolupament de la informàtica aconsella no presentar fitxes massa puntuals per al posterior tractament per ordinador, i ens limitem a comentar un esquema que serveixi per a recordar quins poden ésser els aspectes importants objecte d'estudi i els detalls que caldrà precisar bé. No es tracta pas de dir si un mètode d'investigació arqueològica és millor del que pugui ésser-ho un altre, car l'investigador moltes vegades ha d'aplicar aspectes de mètodes diferents segons el curs dels treballs i les característiques de cada jaciment. Cal evitar, això si, sempre els «buidatges» de castells a la recerca

d'uns determinats materials u objectes més o menys nobles, i tenir present que, moltes vegades, el reomplenat del vall o fossat pot ésser estratigràficament més fructífer que la mateixa excavació de l'àmbit de les habitacions, quan aquestes no s'han abandonat amb precipitació per raó d'un atac o destrucció violenta, o d'un incendi o terratrèmol.

Hem inclòs també el tall estratigràfic d'una torre rodona, degudament comentat per Antoni Caballé i Crivillés en «L'excavació estratigràfica de la torre rodona del castell de Taradell», que permet observar els primers resultats d'una excavació minuciosa d'aquest castell de la comarca d'Osona. I també hem volgut oferir la planimetria d'un castell i de la població fortificada a que dona origen, en l'exemple de Sant Llorenç d'Ares, al Montsec, treball que presenten Prim Bertràn, Joan-F. Cabestany y Francesc Fité, com exemple de la tasca prèvia a la preparació d'una excavació sistemàtica més complexa, si bé no menys necessària.

A continuació Juan Ramón González Pérez, Juli Markalain Torres, Daniel Rubio Ruiz i Juan García Biosca ens mostren les possibilitats d'estudi de les «Fortificacions entre Lleida i Balaguer» on revisen la bibliografia i fan una síntesi de l'història dels cinc castells d'Albesa, Alcoetge, Corbins, Menàrguens i Termens, des de llurs possibles orígens islàmics fins avui, bo i assenyalant que tots ells han donat lloc a la creació de nuclis de població, per a descriure minuciosament després les ruïnes i alguns fragments de ceràmica, com a treball previ a la planificació d'una campanya d'excavacions arqueològiques. Altres fortificacions de la zona, fins un total de trenta-una, són objecte també d'un breu inventari comentat.

Jordi Bolós i Montserrat Pagès estudien després «El castell i la baronia de Castellví de Rosanes», al Baix Llobregat, nexant les dades històriques, amb el problema de la castlania i la baronia de Castellví, i les dades arqueològiques de les restes subsistents dels tres recintes i de les construccions successives. Carme Batlle i Angels Parés ens ofereixen, tot seguit, l'estudi de l'inventari del castell de Sitges, fet el 1326 en morir el cavaller Bernat de Fonollar, que permet conèixer l'estructura de la construcció i els béns mobles d'un castell català dels inicis del segle XIV, a més dels immobles que el difunt posseïa a Campdasens, Tivissa, Selma i Vall de Llores. L'estudi de Coral Cuadrada i Majó, que s'inclou a continuació, tendeix en canvi a mostrar com s'adquiriria un senyoriu feudal, centrat en torn d'un castell, en l'exemple de la compra dels castells de Sant Vicens i Vilassar pel ciutadà de Barcelona Pere des Bosc. Els tres darrers treballs ens mostren els castells en connexió amb la societat que els donà vida.

Manuel Riu i Manuel Segret enceten el tema de les «Torres o masies fortificades de la Vall de Lord», a l'Alt Cardener, mostrant l'interès de que s'estudiïn les fortificacions menors, que formaren part essencial dels sistemes defensius, a la vegada que constituïrien centres familiars d'explotacions agropecuàries.

I l'Equip Broida, que segueix dirigint Teresa Mª Vinyoles, en «Us de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV», ens ofereix un tast de les possibilitats que

ofereixen els inventaris de torres i castells per a conèixer com es desenvolupava la vida dintre i a l'entorn de les fortaleses i quins objectes hi restaven presents, així com l'organització interior dels edificis destinats a la protecció de l'habitatge, els segles XIV i XV.

Per últim, Víctor Gómez ha traçat la bibliografia que clou el volum, aportant 379 referències de treballs dedicats a castells o fortificacions de l'antiga Corona d'Aragó, en una exploració realitzada a les biblioteques de Barcelona.

Pensem que aquest conjunt d'aspectes i exemples concrets que s'inclouen en aquest volum podran contribuir a l'investigació del tema en els seus aspectes històrics i arqueològics que són, sens dubte, complementaris els uns dels altres, i fins i tot ja potser inseparables. Es possible que aquest sigui el darrer dels «Annexes d'Arqueologia» que han acompanyat fins ara «Acta / Mediaevalia» car, en cloure aquestes línies de presentació del volum, ens arriba la notícia de que els Ajuts a la Investigació que han fet realitat aquest conjunt de treballs, queden suprimits. Si això es confirma caldrà ajornar la preparació dels volums dedicats a l'habitatge i a les esglésies i monestirs de l'Alta Edat Mitjana, que havíem anunciat. Mentre, però, seguirem treballant.